

EYYÂMU'L-ARAB (ARAP SAVAŞLARI) BAĞLAMINDA ZÛKÂR SAVAŞI VE ŞİİRLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Kadri YILDIRIM*

zet

Eyyâmu'l-Arab, Arap kabilelerinin kendi aralarında veya komşu krallıklarla yaptıkları savaşların genel adıdır. Bu savaşlar can ve mal kaybı açısından Araplar için bir yıkım olmuşsa da, edebî açıdan dillerinin gelişmesine katkı sağlamış ve birçok şiir türünün şekillenmesinde rol oynamıştır. Bu savaşlarda şairler de kendi kabilelerinin yanında yer almış ve adım adım takip ettikleri bu savaşların her aşamasında meydana gelen olayları şiirlerine yansıtmışlardır. Bu şiirler ait oldukları dönemin tarihsel, sosyal, kültürel ve edebî yönlerine ışık tutan önemli vesikalardır. İşte, bu çalışmamızda Bekr kabilesi ve müttefikleri ile Farslar arasında meydana gelen ve Eyyâmu'l-Arab içerisinde önemli bir yeri olan "Zûkâr Savaşı"nu bu bağlamda ele almaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Eyyâmu'l-Arab, şiir, Zûkâr, kabile, Arap, Fars

A STUDY OF ZÛQÂR WAR AND THE POEMS CITED ABOUT IN RELATION WITH AYYÂM AL-ARAB (THE ANCIENT ARAB WARS)

Abstract

Ayyâm al-Arab is a general word used for the wars both between the Arab tribes themselves and between them and the neighboring kingdoms. Though very destructive, causing killing in great numbers and huge losses of property, these wars served the language to grow up and many kind of poetry to improve. Poets also were joining the wars standing with their tribes and watching the war step by step and describing all the sceneries and events occurred during the war. The poetry of this kind is important documents to illuminate the historical, social, cultural and literary aspects of the time. In the paper, I studied Zûqâr war in this aspect. Because Zûqâr war which was between the allied forces under Bakr tribe and Persian, is of great importance in Ayyâm al-Arab.

Keywords: Ayyâm al-Arab, poetry, Zûqâr, tribe, Arab, Persian.

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. e-mail: kyildirim21@yahoo.com

GİRİŞ

Arapların kendi aralarında veya komşu krallıklarla yaptıkları savaşların genel adı olan “*Eyyâmu’l-Arab*”a ilişkin bilgi veren yazarlardan Mahmûd Şukrî el-Alûsî (ö. 1342 / 1924) *Bulûğu’l-Ereb*” adlı eserinde Arapların câhiliye dönemindeki savaşlarıyla başka milletlerin savaşlarını mukâyese ederken özetle şunları kaydetmektedir:

Savaşlar ve savaşma biçimleri Allah’ın mahlûkatı yaratmasından itibaren başlamış ve hâlâ da devam etmektedir. Kökenlerinde insanların intikam alma ve kendilerini savunma duygusunun yattığı bu savaşlarda taassup bağlamında herkes kendi tarafının yanında yer almıştır. Bu savaşlar genellikle şu dört nedenden ötürü ortaya çıkmıştır:

1) *Kıskançlık ve rekabet*: Kıskançlık ve rekabet nedeniyle çıkan savaşlar daha çok komşu kabileler ve rakip aşiretler arasında meydana gelmiştir.

2) *Talan maksatlı baskınlar*: Bu baskınlar daha çok göçebe çöl hayatı yaşayan Araplar ve benzeri milletler arasında meydana gelmiştir. Çünkü rızıklarının mızraklarının ucunda, hayatta kalmalarını da başkalarının elindekini ondan almada gören bu milletlerin bedevî kesimleri kendilerine karşı direnenlere savaş açmış ve ele geçirmek istediklerini zorla almaya çalışmışlardır. Bu da beraberinde yeni savaşlar getirmiş ve iş bir kısır döngüye dönüşmüştür.

3) *Cihad*: Müslümanların başkalarıyla yaptıkları savaşlar cihad terimiyle karşılanmıştır.

4) *Devletlerin savaşları*: Bunlar devletlerin kendilerine isyan edenlere karşı açtıkları savaşlardır.

Öteden beri insanlar arasında meydana gelen savaşlar şu iki şekilde olmuş ve olmaktadır:

1) *Cephe savaşı*: Bu savaşma biçimi, bütün nesilleriyle Farsların sürdürdükleri bir tarzdır ve bu savaş tarzı vur-kaç yöntemiyle yapılan savaş ve baskınlardan daha şiddetli olur. Bu savaşı yürüten Farslar fillerden oldukça yararlanmışlardır. Fillerin sırtlarında kulecikler bile yapan Farslar önemli silahlarını bu kuleciklere yerleştirir ve sancaklarını da yine bu kuleciklerin tepelerine dikerlerdi. Böylece hem kendilerine olan güvenleri artıyor hem de karşı cephenin gözünü korkutuyorlardı.

2) *Vur-kaç savaşı*: Bu savaş ve baskın tarzı genellikle Arapların ve Mağrib Berberîlerinin başvurdukları bir tarzdır. Cephe savaşındaki ağır hezimet bu savaşma biçiminde ortaya çıkmaz. Vur-kaç savaşı yapanlar gerilerinde binek hayvanlarını hazır hâlde bulundurarak savaş veya baskın sonunda hem kendileri bu hayvanlara binerek hem de ele geçirdiklerini onlara yükleyerek kaçıp kurtulmaya çalışmışlardır. Araplar ve onlar gibi çöl hayatı yaşayanlar Farsların fillerine karşı-

lık vur-kaç savaşlarında malzeme taşıyıcısı olarak daha çok deveden yararlanmışlardır.¹

1. ANA HATLARIYLA EYYÂMU'L-ARAB

1. 1. Eyyâmu'l-Arab İfadesi

Arap kabileleri, Yemen kralları ile Arap kabileleri, Farslarla Arap kabileleri veya Arap kralları ile Arap kabileleri arasında meydana gelen savaş ve baskınlara Eyyâmu'l-Arab adı verilir.²

Alî Cundî, Eyyamu'l-Arab ifadesiyle ilgili yapılan çeşitli yorumları şöyle özetlemektedir:³

1) İfade aslında *أَيَّامٌ وَقَائِعُ الْعَرَبِ* = *Arapların savaş günleri* şeklinde kullanılmış, daha sonra “vakai” kelimesi düşmüştür.

2) Savaş gerçekleştiği günün en önemli olayı olduğu için yani o gün sanki savaştan başka bir şey yapılmamış gibi kabul edildiği için savaşa gün anlamında “yevm” denilmiştir.

3) Burada geçen “yevm” kelimesi “şiddetli an” anlamında kullanılmış, dolayısıyla “Eyyamu'l-Arab” derken Arapların şiddetli ve sıkıntılı anları kast edilmiştir.

4) Bazı istisnaları olmakla beraber Araplar arası iç savaşlar bir günde olup bitmiştir.

5) Arap dilinde “yevm” savaş anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla “Eyyamu'l-Arab” derken Araplar arası savaşlar kastedilmiştir ki araştırmacıların çoğu bu görüştedirler.

Muallakât şairlerinden biri olan Amr b. Kulsûm (ö. milâdî 584)'un aşağıdaki beytinde olduğu gibi Araplar “eyyam” terimini savaş anlamında kullanmışlardır:⁴

وَأَيَّامٌ لَنَا غُرٌّ طَوَّالٍ عَصَيْنَا الْمَلِكَ فِيهَا أَنْ نَدِينَا

Öyle uzun süren parlak günlerimiz var ki biz

O günlerde krala itaat etmeyip isyan etmişiz

Câhiliye döneminde meydana gelen savaşlar için “Eyyâmu'l-Arab Kable'l-İslâm” veya “Eyyâmu'l-Arab Fi'l-Câhiliye”; İslâmî dönemde meydana gelenler için de daha çok “Eyyâmu'l-Arab Fi'l-İslâm” ismi kullanılmıştır.⁵

¹ Bkz. Alûsî, *Bulûğu'l-ereb fi ma'rifeti ahvâli'l-Arab*, Beyrut 1314, II, 56-62.

² Cevâd Alî, *el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, Bağdat 1380, V,341.

³ Alî el-Cundî, *Şi'ru'l-Arab*, Mısır, ts., s. 21-22.

⁴ Ebû Zeyd Muhammed el-Kureşî, *Cemheretu eş'âri'l-Arab*, nşr. Alî Fâûr, Beyrut 1986, s. 186.

⁵ Bkz. *Dairetu'l-Marifi'l-İslamiyye*, Mısır, 1934, III, 180; Mehmet Ali Kapar, “Eyyâmu'l-Arab”, *DİA*, XII, 15.

1. 2. Eyyâmu'l-Arabın Nedenleri

Daha önce naklettiğimiz gibi Alûsî'ye göre Eyyâmu'l-Arabın önemli nedenlerinden ikisi "kıskançlık ve rekabet" ile "talan maksatlı baskınlar"dır. Sa'd Zağlûl Abdulhamîd bu savaşların nedenleri arasında kabileler arası örf ve teamüle karşı gelme veya bu teamülü ihlal etme ve intikam duygusunu da zikretmektedir.⁶ Ancak Mehmet Ali Kapar'ın da dikkat çektiği gibi bu savaşlar çok basit nedenlerden dolayı da çıkabilirdi. Örneğin Abs kabilesiyle Zubyân kabilesi arasında meydana gelen ve yıllarca devam eden Dâhis ve Gabrâ Savaşları at yarışı yüzünden çıkarken, Ficâr Savaşı da Ukâz panayırında oturan bir kişinin ayağını uzatarak "Arapların en şerefli benim, kim benden daha şerefli olduğunu iddia ediyorsa gelsin kılıcını şu ayağıma vursun" demesi üzerine birinin kılıçla onun ayağına vurup kesmesi yüzünden çıkmıştır. Yine dikkat çekildiği gibi böyle basit nedenlerin yanında siyasî, iktisadî, sosyal ve psikolojik nedenlerden dolayı çıkan savaşlar da vardır.⁷

1. 3. Eyyâmu'l-Arab Literatürü

1. 3. 1. Klasik Dönem

Eyyâmu'l-Arab'ın derlenmesine II./VIII. yüzyıldan itibaren başlanmış, ancak bu konuda yazılan kitapların çoğu günümüze ulaşmamıştır. Bu konuda müstakil eser yazan veya çeşitli eserlerinde konuyla ilgili bölümlere ya da fasıllara yer veren bazı yazarlar ve çalışmaları kronolojik sıraya göre şunlardır:

1) Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ (ö.209/824): Bu çok yönlü âlim biri 75, öbürü 1200 savaş hakkında bilgi veren iki eser yazmıştır. Âdil Câsim el-Beyâtî, kendisi tarafından neşredilen ve 89 savaşı konu edinen "*Eyyâmu'l-Arab Kable'l-İslâm*" adlı eserin Ebû Ubeyde'ye ait olduğunu belirtmektedir.

2) Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö.310/923): Bu çok yönlü âlim "*Tarîhu'l-umem ve'l-mulûk*" adlı eserinde yer yer Eyyâmu'l-Arab üzerinde durmakta, özellikle birinci ciltte (470-482) inceleme konumuz olan Zûkâr Savaşı'nı ve bu savaşla ilgili bazı şiiirleri ele almaktadır.

3) İbnu Abdirabbih (ö.328/940): Bu müellif "*el-İkdu'l-ferîd*" adlı eserinin beşinci cildinde 113-233 arası sayfaları içeren hacimli bir bölümü "Eyyâmu'l-Arab"a ayırmış, öbür ciltlerde de çeşitli münâsebetlerle Eyyâmu'l-Arab ve önemli kahramanlarına atıflarda bulunmuştur.

4) Alî b. Huseyn el-Mes'ûdî (ö.346/957): Yazar muhtelif yerlerinde Eyyâmu'l-Araba değindiği "*Murûcu'z-Zehab*" adlı eserinde bu konuda daha önce "*el-Evsar*" adında bir kitap da yazdığını ve konuyu ayrıntılı bir şekilde işlediğini ifade etmektedir (I, 289).

⁶ Sa'd Zağlûl Abdulhamîd, *Fi Tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, Beyrut 1975, s. 311.

⁷ Bkz. Kapar, "Eyyâmu'l-Arab", *DİA*, XII, 14.

5) Ebu'l-Ferec el-İsfahânî (ö.356/967): Yazar günümüze ulaşmayan ve 1700 savaşı anlatan bir eser yazdığı gibi, "*el-Eğâni*" adlı ünlü eserinde de -dağınık da olsa- birçok savaşa değinmiştir.

6) Ebû Alî Hasan b. Reşîk (ö.463/1071): Bu ünlü şiir eleştirmeni "*el-Umde fi mahâsini's-şî'ri ve adâbihi ve nakdihi*" adlı eserinin ikinci cildinde 199-225 arası sayfaları içeren bölümü bu konuya ayırmıştır.

7) Ahmed b. Muhammed el-Meydânî (ö.518/1124): "*Mecmau'l-emsâl*" adlı eseriyle meşhur olan bu âlim bu eserinde câhiliye döneminde meydana gelmiş 132 savaştan bahsetmekte (II, 511-528), hemen akabinde 93 tane İslâmî dönem savaşına değinmektedir (II, 528-534).

8) İbnu'l-Esîr (ö.630/1233): Yazar "*el-Kâmil fi't-tarih*" adlı eserinin birinci cildinde Eyyâmu'l-Arab ile ilgili önemli bilgiler vermektedir.

9) Şihâbuddîn Ahmed en-Nuveyrî (ö. 732 / 1331): Müellif "*Nihayetu'l-ereb*" adlı eserinde (XV, 338-434) eyyâm menkıbelerini düzenli fasıllarla anlatmaktadır.

10) Mahmûd Şukrî el-Alûsî (ö.1342/1924): Yazar konuya giriş ve hazırlık mâhiyetinde önce Araplarla Arap olmayanların savaşma keyfiyetleri ve nedenleri üzerinde durmakta, "*Alâtu'l-Arab Fi'l-Hurûb*" (Arapların Savaş Aletleri) başlığıyla Arapların savaşlarında silâh olarak kullandıkları araç-gereçler üzerinde durmakta ve nihayet "*Eyyâmu'l-Arabi'l-meşhûre*" (Meşhur Arap Savaşları) başlığı altında Arapların yaptıkları ünlü savaşları sıralamaktadır (II, 56-75). Yazarın bazı savaşları ele alırken daha en başta bu savaşın kimler arasında yapıldığını, neden meydana geldiğini ve kimin kazandığını söylemesi güzel bir metot olmuştur. Zira daha ilk anda okuyucu ilgili savaşın hem tarafları ve nedenleri, hem de sonucu hakkında ön bilgiye sahip olmaktadır.

1. 3. 2. Modern Dönem

Eyyâmu'l-Arabın sosyal ve siyasal yönleriyle birlikte edebî ve lugavî yönleri de modern dönem araştırmacılarının dikkatini çekmiş ve bunlar araştırmalarının bir kısmını bu yöne kanalize etmişlerdir. Aşağıda bunlardan sadece birkaç örnek verilmiştir.

1) Cevâd Alî: Yazar "*el-Mufassal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*" adlı on ciltlik hacimli eserinin beşinci cildinde (333-398) "*Eyyâmu'l-Arab*" başlığı altında konuyu çok yönlü bir incelemeye tabi tutmuştur.

2) Muhammed Câde'l-Mevlâ ve arkadaşları: Câde'l-Mevlâ'nın Alî Muhammed Bîcâvî ve Muhammed Ebu'l- Fadl İbrahîm ile birlikte hazırladıkları "*Eyyâmu'l-Arab Fi'l-Câhiliyye*" adlı çalışma kendi türünün başarılı bir örneğidir. Çalışmanın girişinde çeşitli tarih ve edebiyat kitaplarında yer alan "*Eyyâmu'l-Arab*"ın dağınık bir şekilde yer aldığına ve bu bağlamda bunların yeniden sistematize edilmesine ihtiyaç duyulduğuna dikkat çeken yazarlar bu alandaki boşluğu doldurmak amacıyla böyle bir eser meydana getirdiklerine vurgu yapmaktadırlar. Bize göre bu çalışmanın edebiyat açısından en önemli özelliği ele alınan savaşla ilgili kaynaklar taranırken o savaşla ilgili söylenmiş şiirlerin bir

araya getirilmesine gösterilen özendir ki zaten yazarlar da girişte çalışmanın bu yanına dikkat çekmişlerdir.

3) Âdil Câsim el-Beyâtî: Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ'ya ait olduğunu söylediği *"Eyyâmu'l-Arab Kable'l-İslâm"* adlı kitabı yayımlayan yazar girişte Eyyâmu'l-Arabın muhtelif yönlerine ilişkin kıymetli bilgiler vermektedir.

4) Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahîm ve Alî Muhammed el-Bîcâvî: Bu yazarlar *"Eyyâmu'l-Arab Fî'l-İslâm"* adlı çalışmalarında Bedir'den başlamak üzere İslâmî dönemdeki savaşları, gazve ve seriyyeleri inceleme konusu yapmışlardır.

5) Sa'd Zağlûl Abdulhamîd: Yazar *"Fî Tarîhi'l-Arab Kable'l-İslâm"* adlı eserinde *"Eyyâmu'l-Arab"* başlığı altında konuyla ilgili önemli savaşlar üzerinde durmuştur (s. 311-322).

6) Mehmet Ali Kapar: Bu yazarıımız da Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)'nin XII. cildinde (İstanbul 2005) yer alan *"Eyyâmu'l-Arab"* başlıklı makalesinde konuya bir buçuk sayfa (14-15) ayırarak özlü bilgiler vermiştir.

1. 4. Eyyâmu'l-Arabın Dil ve Edebiyat Açısından Önemi

Tarih açısından olduğu gibi Arap dili ve edebiyatı açısından da büyük önem taşıyan *"Eyyâmu'l-Arab"* ile ilgili olayların bir kısmı nesir, bir kısmı da şiir hâlinde anlatılmış ve bu kıssalara *"eyyâm"* adı verilmiştir. Eyyâmu'l-Arab bunun yanında yakınlarla yardım, sözünde durma, komşuyu koruma, savaşta sebat etme ve benzeri olguların işlendiği methiye, hamâse, hiciv gibi şiir türlerinin doğmasına veya gelişmesine ve birçok atasözünün ortaya çıkmasına yol açmıştır. A'sâ (ö. 7 / 629), Antere (ö. milâdî 600), Âmir b. Tufeyl (ö.11/632), el-Hansâ (ö. 42/662) ve Hassân b. Sâbit (ö. 54 / 674) gibi şairlerin yetişmesinde Eyyâmu'l-Arabın büyük rolü olmuştur. Bundan dolayıdır ki Eyyâmu'l-Arab tarihçiler gibi dilciler ve edipler için de zengin bir malzeme içeren kaynaklar hâline gelmiştir.⁸

2. ZÛKÂR SAVAŞI

Eyyâmu'l-Arab içerisinde Zûkâr Savaşı'nın aşağıda belirteceğimiz nedenlerden ötürü önemli bir yeri vardır ki bu nedenler bizim bu savaşı inceleme konusu olarak seçmemizde de etkili olmuştur:

1) Öncelikle gerek erkek gerekse kadın şairler tarafından söylenen çok sayıda şiir içermesi ve bu şiirlerin hem recez hem de kaside tarzında söylenmesi.

2) Araplarla Farslar arasında meydana gelen bu savaşın Arap kabilelerinin uzun süre kendi aralarında yaptıkları iç savaşlardan sonra ciddî anlamda ilk kez bir dış devlete karşı ittifak ederek yaptıkları savaş olması.

3) Bu savaşın câhiliye döneminin sonu ile İslâmî dönemin başlangıcı gibi kritik bir eşikte cereyan etmesi.

⁸ Bkz. Kapar, *"Eyyâmu'l-Arab"*, DİA, XII, 15.

4)O zamana kadar hep kabileci bir ruhla hareket eden Arapların ilk kez bu savaşta Arapçı bir ruhla da hareket etmeleri ve böylece halkaları kabilelere dayanan zincirlerine zayıf da olsa ilk kez bir ulus bilinci halkasını da eklemeleri.

5)Arap güçlerinin öteden beri cephe savaşını yürüten Fars güçlerine karşı alışık oldukları vur-kaç savaşını bırakıp belki de ilk kez ciddî bir cephe savaşını denemeleri, bunda başarılı olmaları ve yenilmez gözüyle baktıkları Kısra ordusunu yenerek kendilerine güven gelmeleri.

2. 1. Savaşın İsmi, Tarafları ve Sonucu

Bu savaş Kufe yakınlarında bir su kaynağının adı olan Zûkâr etrafında yoğunlaştığı için Zûkâr Savaşı olarak adlandırılmıştır. Ancak savaşın bir kısmı bu suyun etrafında yer alan Kurâkir, Hinv, Hinvu Zikâr, Cubâbât, Zûlucrûm, Gazevân, Bahtâ ve Bathâu Zikâr mevkillerinde meydana geldiği için savaş bu mevkillerin adlarıyla da anılmaktadır.⁹

Zûkâr Savaşı, Bekr kabilesi ve müttefikleri ile Kısra Ebrevîz'in Fars güçleri arasında ve genel kabul görmüş görüşe göre Hz. Peygamber 40 yaşında peygamber olarak görevlendirildiği bir süreçte meydana gelmiş ve müttefik Arap güçlerinin galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Hz. Peygamber'e cereyan etmekte olan bu savaşın sonucu haber verildiğinde şöyle demiştir: *"Bu, Arapların Acemlere karşı zafer kazandıkları ilk gündür ve bu zaferi benim sayemde kazandılar"*.¹⁰ Ebu'l-Ferac el-İsfehânî (ö.356/967) bu savaşın Hz. Peygamber'in hicretinden sonra Bedir ile Uhud savaşları arasındaki bir süreçte meydana geldiğine ilişkin rivayete de yer vermektedir.¹¹

2. 2. Ana Hatlarıyla Savaşa Yol Açan Gelişmeler

Zûkâr Savaşı'nın patlak vermesine yol açan kıvılcım, Kısra Ebrevîz (Pervîz)'in kâtibi ve mütercimi olan Adiy b. Zeyd (ö.milâdî 590)'in Hîre hükümdarı en-Nu'mân b. Munzir tarafından, en-Nu'mân'ın da Kısra tarafından öldürülmesi ve bu arada gelişen bazı olaylar olmuştur ki bu konuda kaynaklarda özetle şöyle denilmektedir: Munzir b. Mâussêmâ bir ara Kısra Enûşirvân (Nûşirevân)'a hediye ettiği bir câriye ile birlikte onun güzelliklerini içeren bir mektup da göndermişti. Enûşirvân cariyenin güzellik unsurlarının retorik bir dille anlatıldığı bu mektubu arşivinde saklamış ve bu mektup Ebrevîz'e kadar gelmişti. Kısra Ebrevîz kendisine ve yakınlarına getirilmek üzere bu özellikleri taşıyan kızların nerede bulunabileceğini araştırırken kâtibi ve mütercimi Zeyd b. Adiy bu özellikleri taşıyan 20'den fazla kızın en-Nu'mân b. Munzir'in yanında bulundu-

⁹ Muhammed b. Cerîr, et-Taberî, *Tarîhu'l-umem ve'l-mulûk*, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, I, 472.

¹⁰ Bkz. Ebu'l-Hasan Alî b. Huseyn el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb ve meâdinu'l-cevher*, Mısır 1964, I, 289; Taberî, *Tarîh*, I, 472.

¹¹ Bkz. Ebû Ferac el-İsfehânî, *el-Eğâni*, Beyrut 1992, XXIV, 64-65.

ğunu, bunlardan bir kısmının onun kızları, bir kısmının da kız kardeşleri ve amcasının kızları olduğunu söyledi. Kısra bunun üzerine bu kızları getirmesi için Zeyd'in yanına bir elçi de vererek onları en-Nu'mân'a gönderdi. Fakat en-Nu'mân, "Kısra kendine Fars bölgesinde şehvetini giderecek bir inek bulamadı mı da benim kızlarımı istiyor?" diyerek buna tepki gösterdi ve kendisine gönderecek kızlarının olmadığını söyleyerek Zeyd'i ve öbür elçiyi iki gün misafir ettikten sonra eli boş gönderdi. Durumu haber alan Kısra bir süre sonra gönderdiği yazılı talimatla en-Nu'mân'ın Medain'e gelip kendisiyle görüşmesini emretti. Bunun üzerine korkuya kapılan ve bir süre kabileler arasında dolaşıp yardım ve sığınma isteyen en-Nu'mân kendisine bu yardım ve sığınmayı sağlayacak kabile bulamayınca Kısra'dan af dilemek için bazı değerli hediyelerle birlikte Medain'e gitti fakat orada hapsedilip öldürüldü ve yerine Hîre kralı olarak Tayy kabilesinden İyâs b. Kabîsa atandı.

en-Nu'mân Medain'e gitmeden önce aile fertleriyle birlikte sayıları bini aşan zırh ve silahlarını da Benû Şeybân kabilesinin liderlerinden Hani' b. Mesûd'a emanet etmişti. Kısra yeni atadığı kral aracılığıyla Hani'den en-Nu'mân'ın ona emanet bıraktığı şeyleri kendisine göndermesini emretti fakat Hani' bunu kabul etmedi. Kısra bunun üzerine Bekrîler'in kökünü kazıyacağını söyleyerek savaş ilan etti ve gerekli hazırlıklara başladı. Durumu görüşen Bekrîler de diğer bazı Arap kabileleriyle ittifak kurarak savaş için gerekli hazırlığa başladılar. Nihayet beklenen savaş Zûkâr denilen su kaynağının etrafında meydana geldi ve savaş Bekrîler'in öncülüğündeki müttefik Arap güçleri kazandı.¹²

3. ZÛKÂR SAVAŞININ DİL VE EDEBİYAT AÇISINDAN ÖNEMİ

3. 1. Garîb Kelimeler

Zûkâr Savaşı ile ilgili tekstlerde çok sayıda "garîb" kelime dikkat çekmektedir. Bunlardan bir kesit, Munzir el-Ekber'in Kısra Enûşîrvân'a hediye ettiği câriyenin vasıflarını içeren mektupta geçmektedir. Aşağıdaki örnekler bunlardan birkaçıdır:¹³

Kelime	Anlamı	Kelime	Anlamı
وَطْفَاءَ	gür kaşlı	بِرَّجَاءَ	güzel
دَعَجَاءَ	kara gözlü	رَجَاءَ	ince kaşlı
عَيْنَاءَ	iri gözlü	أَسْبِيلَةَ	yumuşak yüzlü
فَتَوَاءَ	yüksek burunlu	جَنَّةَ	gür saçlı
شَمَاءَ	burnu dengeli	عَيْطَاءَ	uzun boyunlu

¹² Bkz. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Musennâ, *Eyyâmu'l-Arab kable'l-İslâm*, nşr. Âdil Câsim el-Beyâtî, Beyrut 2003, s. 242-249; İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, Beyrut 1995, I, 285 ve devamı; Taberî, *Tarih*, I, 472-482, Ahmed b. Muhammed b. Abdurabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, Beyrut 1989, V, 225-232.

¹³ Bkz. Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb b. Miskeveyh, *Tecâribu'l-umem ve teâkubu'l-himem*, nşr. Seyyid Kisrevî Hasan, Beyrut 2003, I, 157-158.

عَرَّتِي الْوِشَاح

ince belli

لَفَاء

dolgun bacaklı

3. 2. Hikmetli Sözler/Atasözleri

Corcî Zeydân'a göre bir deneyim ve tefekkür ürünü olarak ortaya çıkan câhiliye dönemi Arap atasözleri iki kategoriye ayrılmaktadır. Biri hikmet türüne giren sözlerdir. الْجَارُ قَبْلَ الدَّارِ (ev alma komşu al) ve benzeri sözler bu kategoriye girmektedir. Öbürü ise savaş ve benzeri olaylar esnasında söylenen münasebetli sözlerdir ki وَأَفَقَ شَنْ طَبَقَةً (tencere yuvarlandı kapağını buldu) gibi sözler de bu kategoriye girerler.¹⁴

Zûkâr Savaşı sırasında söylenmiş önemli hikmetli sözlerden bir kesit Benû Şeybân kabilesinin liderlerinden Hani' b. Mes'ûd'a aittir. Farslarla savaşmayı göze almayı sürgünü veya teslim olmayı kabul ederek onursuzca kurtulmaktansa onlarla savaşarak şereflice ölmeyi tercih eden Hâni' bu yöndeki görüşlerini peş peşe sıraladığı şu hikmetli sözleriyle dile getirmektedir ki bunlar hem hikmetli sözlerdir hem de savaş münasebetiyle söylenmişlerdir:¹⁵

مَهْلِكٌ مَقْدُورٌ خَيْرٌ مِنْ نَجَاءٍ مَعْرُورٍ = Takdir edilmiş bir ölüm onursuzca bir kurtuluştan iyidir.

وَإِنَّ الْحَذَرَ لَا يَدْفَعُ الْقَدَرَ = Korkunun ecele faydası yoktur.

إِنَّ الصَّبْرَ مِنْ أَسْبَابِ الظَّفَرِ = Sabır zafer vasıtalarından biridir.

الْمَنِيَّةُ وَالْأَدْبِيَّةُ = Ölmek var, alçaklığı kabul etmek yok.

إِسْتِقْبَالُ الْمَوْتِ خَيْرٌ مِنْ إِسْتِدْبَارِهِ = Ölümü karşılamak ona sırt çevirmekten daha iyidir.

الظُّعْنُ فِي النَّعْرِ أَكْرَمُ مِنَ الظُّعْنِ فِي الدُّبْرِ = Önden darbe almak arkadan almaktan daha onurludur.

فَتَحٌ لَوْ كَانَ لَهُ رَجَالٌ = Adam varsa fetih de vardır.

3. 5. Tenâfüre Konu Olma

Bilindiği gibi edebî bir terim olarak "tenâfür", iki tarafın bir hakem huzurunda üstünlüklerini ispatlamak ve böylece karşı tarafı mağlup etmek için yaptıkları söz düellosudur ki hakemin vereceği kararla düellonun galibi veya mağlubu tayin edilirdi. Tenâfüre konu olan önemli olaylardan birinin de Zûkâr Savaşı olduğunu görüyoruz. Nitekim biri İcl öbürü Yeşkür kabilesinden olmak üzere iki kişi ünlü dil ve edebiyat uzmanı Ebû Amr b. Alâ (ö.154/771)'nın hakemliğinde en çok hangi kabilenin bu savaşa katıldığı yönünde tenâfürde bulunmuşlardır.¹⁶

¹⁴ Bkz. Corcî Zeydân, *Tarihu adâbi'l-luğati'l-Arabiyye*, nşr. Şevkî Dayf, Kahire ts., I, 47-48.

¹⁵ İsfehânî, *el-Eğâni*, XXIV, 68.

¹⁶ Cade'l-Mevlâ ve dğr., *Eyyâmu'l-Arab*, s. 36-37.

4. ZÜKÂR SAVAŞI ŞİİRLERİ

4. 1. Erkek Şairler ve Şiirleri

4. 1. 1. A'şâ (ö.7/629) ve Şiirleri

Yemâme'nin Menfûha köyünde doğan A'şâ'nın asıl adı Meymûn b. Kays'tır. Gözlerindeki zayıflık nedeniyle geceleri göremediği için "A'şâ" lakabıyla anılmaktadır. Adı A'şâ olan diğer şairlerden ayırmak için kendisi "A'şâ Kays", "A'şâ Bekr b. Vâil" ve "A'şâ el-Kebîr" olarak tanıtılmıştır. Övdüğü şahsiyetler hakkında nazmettiği methiyelere karşılık bahşiş alan ve böylece şiiri bir kazanç vasıtası yapan ilk şair olarak bilinmektedir. Fars krallarını fazla ziyaret etmesinden dolayı şiirlerinde çok sayıda Farsça kelime ve terim kullanmıştır. Bir ara Müslüman olmak için Medine'ye gidip Hz. Peygamber ile görüşmek ve onun hakkında nazmettiği methiyeyi kendisine sunmak istediysede o sıralarda henüz müşrik olan Ebû Sufyân ve arkadaşları tarafından yüz deve karşılığında bundan vazgeçirilerek geri gönderildi. Böylece iman etmeden köyüne dönen şair yolda atından düşerek öldü. Onun "Hureyre ile vedalaş, çünkü kervan yola çıkıyor" dizesiyle başlayan kasidesi "Muallakât"tan biri olarak sayılmıştır.¹⁷

Şairlik yıldızı Zükâr Savaşı'nda parlayan A'şâ'nın bu savaş münasebetiyle söylediği bazı şiirler vardır. Bunlardan on sekiz beyitlik birinde Kısra ordusuyla ilgili bazı beyitlerinde şunları söylemektedir:¹⁸

وَجُنْدُ كِسْرَىٰ عَدَاةَ الْجَنُوبِ صَبَّحَهُمْ	مِنَّا غَطَارِيفٌ تَرْجُو الْمَوْتَ وَالنَّصْرُفُوا
لَقُوا مُلْمَلَمَةً شَهْبَاءَ يَقْدُمُهَا	لِلْمَوْتِ لَا عَاجِزَ فِيهَا وَلَا خَرْفُ
لَمَّا رَأَوْنَا كَشَفْنَا عَنْ جَمَاجِمِنَا	لِيَعْلَمُوا أَنَّنَا بَكْرٌ فَيَنْصَرَفُوا
قَالُوا الْبَقِيَّةَ وَالْهِنْدِيَّ يَحْصُدُهُمْ	وَلَا بَقِيَّةَ إِلَّا السَّيْفُ فَانْكَشَفُوا
بَطَارِقٌ وَابْنُ مُلْكٍ مَرَازِيَةَ	مِنَ الْأَعَاجِمِ فِي آذَانِهَا النَّطْفُ

Bizim savaşçılardan ölümü arzulayan ünlü kimseler
Sabahleyin Kısra askerlerine saldırıp geri döndüler

Kısra'nın askerleri disiplinli ordumuzla karşılaştılar
Ölüm öncüsü ordumuzda ne acizler vardı ne bunaklar

Bizi gördükleri zaman başlarımızı açtık ki o askerler
Bizim Bekrîler olduğumuzu bilip geriye dönsünler

Hint kılıçlarımız onları biçerken "yeter" dediler

¹⁷ Bkz. Abdullah b. Muslim b. Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-suarâ*, nşr. Şeyh Hasan Temim, Beyrut 1994, s. 159-165; İbn Abdilberr, *Behcetü'l-mecâlis*, Kahire, ts., I, 120, 222, 779, II, 51, 246.

¹⁸ Bkz. Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih, *el-İkdu'l-ferid*, Beyrut 1989, V, 20; Muhammed Ahmed Câde'l-Mevlâ ve arkadaşları, *Eyyâmu'l-Arab fi'l-câhiliyye*, Beyrut ts., s. 34-35.

Oysa kılıç varken “yeter” olmaz, açıkça belirdiler

Merzubanlardan saltanatzâdeler ve asilzâdeler
Bulunuyordu o Acemlerin kulaklarında küpeler

A’sâ’nın bu şiirinde geçen مُلَمَّمَةٌ saflarını sıkı tutmuş disiplinli askerî güç; الهندي Araplar arasında revaçta olan Hint yapımı kılıç; النطف de bir küpe türüdür. Böylece Kısra askerlerinin kulaklarına küpe taktıklarını da bu şiir sayesinde öğreniyoruz.

A’sâ, Şeybân’ın bir kolu olan İcl kabilesine mensup Hanzala b. Sa’lebe’nin Kısra ordusunun önde gelen cengâverlerinden Hanâbzîn’i öldürmesi üzerine Şeybânoğulları’nın Benû Zuhl kolunu methetmeye ilişkin söylediği yedi beyitlik bir şiirinin ilk iki beytinde şunları dile getirmektedir:¹⁹

فَدَى لِبَنِي ذُهَلِ بْنِ شَيْبَانَ نَاقَتِي وَرَاكِبَهَا يَوْمَ اللَّقَاءِ وَقَلَّتْ
هُمُ ضَرَبُوا بِالْحِجْوِ حِجْوِي قَرَأِرَ مُقَدِّمَةَ الْهَامِرِزِ حَتَّى تَوَلَّتْ

Şeybânoğulları’ndan Benû Zuhl’e devem feda olsun
Savaş günü devenin binicisi de onlara feda olsun

Hinv’de, yani Kurâkir’in Hinv denilen yerinde onlar
Geri dönünceye kadar Hamerz’in öncülerini vurdular

A’sâ’nın methiyesini sadece Benû Şeybân’a tahsis etmesine kızan Temîm kabilesinden Ebû Kelbe adlı şair de kendi savaşçıları methedince A’sâ ona şu iki beyitle karşılık vermiştir:

أَبْلَغُ أَبَا كَلْبَةَ التَّمِيمِيِّ مَأْلَكَةً فَأَنْتَ مِنْ مَعْشَرِ وَاللَّهِ أَشْرَارِ
شَيْبَانَ تَدْفَعُ عَنْكَ الْحَرْبَ آوَنَةً وَأَنْتَ تَنْبَحُ نَبْحَ الْكَلْبِ فِي الْغَارِ

Temîmli Ebû Kelbe’ye bir mesaj bildir benden
De ki: Yemin ederim ki kötü kimselersensin sen

Şeybân kabilesi senden savaşı defediyor ara sırada
Sen ise köpeğin havladığı gibi havlıyorsun mağarada

A’sâ bir şiirinin aşağıdaki beytinde Zûkâr Savaşı’nda Kısra’nın yanında yer almak için yola çıkan ancak daha sonra bundan vazgeçen ve bundan dolayı da

¹⁹ Bkz. Ebû Ubeyde, *Eyyâmu’l-Arab*, s. 246; Taberî, *Tarih*, V, 481; Câde’l-Mevlâ ve dğr., *Eyyâmu’l-Arab*, s. 35.

Kisrâ tarafından hapse atılıp ölünceye kadar hapiste kalan Kays b. Mes'ûd hakkında şöyle demiştir:²⁰

أَقَيْسَ بْنِ مَسْعُودٍ بْنِ قَيْسِ بْنِ خَالِدٍ وَأَنْتَ أَمْرٌ تُرْجُو شَبَابَكَ وَأَيْلٌ

Ey sen ki Kays b. Mes'ûd b. Kays b. Halid'sin!
Ve sen, Vâil'in gençliğine özendiği kimsesin

A'şâ Zûkâr Savaşı ile ilgili birkaç şiir daha söylemiştir.²¹

4. 1. 2. Hanzala b. Sa'lebe ve Şiirleri

Azîze Fevvâl Babetî bu şair hakkında şu kısa bilgiyi vermektedir: "Câhiliye ve İslâmî dönemleri birden idrak eden muhadram şairlerdendir. Müslüman olmuştur. Acemlere karşı Arapları teşvik eden bir kasidesi vardır."²²

Müttefik Arap kabilelerinden Şeybân'ın bir kolu olan İcl kabilesine mensup olan Hanzala, Kisrâ'nın teklif ettiği teslim olma, sürgünü kabul etme ve savaşıma seçeneklerinden birini görüşmek için görüşüne başvurulduğunda şunları söylemiştir: "Eğer teslim olursanız yine öldürülmekten ve çoluk çocuk olarak esir edilmekten kurtulamazsınız. Eğer sürgünü kabul edip başka yere kaçarsanız sizi yolda ya susuzluk öldürecek ya da Temîm kabilesi. Öyleyse Kisrâ'ya savaşı seçeneğini tercih ettiğinizi bildiriniz". Kaynaklara göre bu görüşü kabul edilen Hanzala savaş günü müttefik Arap güçlerinin sol cenahına komutanlık ettiği bir sırada savaşçıları savaşı teşvik etmek için söylediği bir recezde şunları dile getirmiştir:²³

قَدْ شَاعَ أَشْيَاعُكُمْ فَجَدُّوا مَا عَلَيَّيْ وَأَنَا مُؤَدِّ جَلْدُ
وَالْقَوْسُ فِيهَا وَتُرٌّ عَرْدُ مِثْلُ ذِرَاعِ الْبَكْرِ أَوْ أَشْدُّ
قَدْ جُعِلَتْ أَحْبَابُ قَوْمِي تَبْدُو إِنَّ الْمَنَائِيَا لَيْسَ مِنْهَا بُدُّ
هَذَا عُمَيْرٌ تَحْتَهُ أَلْدُ يَقْدُمُهُ لَيْسَ لَهُ مَرْدُ

Taraftarlarınız etrafa dağıldı, işi ciddi tutunuz siz de
Bir mazeretim yok, silahlıyım ve dayanıklıyım ben de

Yay var ya, işte onda çok sağlam bir kiriş vardır
Bekrin kolu kadar, hatta ondan daha sağlamdır

²⁰ Taberî, *Tarih*, I, 482.

²¹ Bu şiirler için bkz. Ebû Ubeyde, *Eyyâmu'l-Arab*, s. 246; Taberî, *Tarih*, I, 481-482; Câde'l-Mevlâ ve dğr., *Eyyâmu'l-Arab*, s. 34-35.

²² Bkz. Azîze Fevvâl Babetî, *Mu'cemu's-şuarâi'l-muhadramîn ve'l-Emeviyyîn*, Beyrut 1998, s. 118.

²³ Recezin tamamı ve bazı küçük farklılıklarla bkz. Ebû Ubeyde, *Eyyâmu'l-Arab*, s. 244-245; Taberî, *Tarih*, I, 480; Câde'l-Mevlâ ve arkadaşları, *Eyyâmu'l-Arab*, s. 31.

Ortaya çıkmaya başladı kavmimle ilgili haberler
Doğrusu ölümden kurtulmak için yoktur çareler

Bu Umeyr'dir, altında acımasız bir at bulunuyor
Sürüyor onu, mukavemet eden kimse bulunmuyor

Hanzala aynı savaşta aynı münasebetle söylediği bir beyitte de şunları demiştir:²⁴

يَا قَوْمِي طَيِّبُوا بِالْقِتَالِ نَفْسًا أَجْدَرُ يَوْمَ أَنْ تَقُولُوا الْفُرْسَا

Ey kavmim! Gönüllü olarak savaşınız
Anılmaya değer, Farsları yendiğiniz gündür

4. 1. 3. Yezîd b. Hanzala ve Şiir(ler)i

Yezîd, iki recezini kaydettiğimiz Hanzala b. Sa'lebe'nin oğludur. Babası gibi o da aynı savaşta aynı münasebetle üç beyitlik bir recez söylemiştir ki kendini dedesi Seyyâr'a nispet bu recezde şunları söylemektedir:²⁵

مَنْ فَرَّ مِنْكُمْ فَرَّ عَنْ حَرَبِيٍّ وَ جَارِهِ وَ فَرَّ عَنْ نَدِيٍّ
أَنَا ابْنُ سَيَّارٍ عَلَى شَكِيمِهِ إِنَّ الشَّرَّكَ قَدْ مِنْ أَدِيٍّ
وَ كُلُّهُمْ يَجْرِي عَلَى قَدِيٍّ مِنْ قَارِحِ الْهَجْنَةِ أَوْ صَمِيمِهِ

Sizden kim kaçarsa, kaçmış olur hareminden
Kaçmış olur komşusundan ve dostundan
Ben Seyyâr'ın oğluyum, onun aktifliğinde
Ayakkabı bağı yırtıldı dabaklı derisinden

Onlardan her kes hâlâ eski usul üzerine yürüyor
Kimisi atın melezine, kimisi içten olanına biniyor

²⁴ Taberî, *Tarih*, I, 480.

²⁵ Bkz. Taberî, *Tarih*, I, 480; Câde'l-Mevlâ ve dğr., *Eyyâmu'l-Arab*, s. 32.

4. 1. 4. Bukeyr Asam ve Şiir(ler)i

Zükâr Savaşı'na katılan şairlerden biri olan Bukeyr, Benû Şeybân kabilesine ve bu kabilenin savaşa katılan cengâverlerine tahsis ettiği methiyenin bazı beyitlerinde şunları söylemektedir:²⁶

ضَرَبُوا بَنِي الْأَحْرَارِ يَوْمَ لَقَوْهُمْ
بِالْمَشْرِفِيِّ عَلَى مَقِيلِ الْهَامِ
شَدَّ ابْنُ فَيْسٍ شِدَّةً ذَهَبَتْ لَهَا
ذَكَرًا لَهُ فِي مُعْرَقٍ وَ شَامِ
عَمْرُو وَمَا عَمْرُو بِقَحْمٍ دَالِهِ
فِيهَا وَلَا عَمْرٍ وَلَا بَعْلَامِ

Karşılaştıkları gün hürlerin oğullarını vurdular
Meşrefî denilen kılıç türüyle kafalarını uçurdular

Kays'ın oğlu öyle bir şekilde saldırıda bulundu
Bu saldırının namı Irak ve Şam'a kadar duyuldu

Amr da o savaşta ne bunamış bir ihtiyar idi
Ne acemi biri, ne de çocuk sayılacak yaşta idi

Bukeyr'in birinci beyitte kullandığı "Meşrefî" terimi hakkında Cevvâd Alî şunları kaydetmektedir: Araplar arasında meşhur olan kılıç türlerinden biri de "Meşrefî"dir. Bu kılıcın nispet edildiği "Meşref" in Yemen'de bu kılıç türünün yapıldığı bir köy, Şam'da bir yer, bâdiye mıntıkasına yakın bir köyler topluluğu ve Sakîf kabilesinden bir adam olduğu yönünde farklı görüşler vardır.²⁷ İbn Reşîk bu görüşler içerisinde onun Yemen'de bir köyün adı olduğuna ilişkin görüşü tercih etmektedir.²⁸

4. 1. 5. Ebû Kelbe ve Şiir(leri)

Lehâzim olarak da adlandırılan Teym kabilesindedir. A'şâ ve Bukeyr'in kaydettiğimiz methiyelerini sadece Şeybân kabilesine tahsis etmelerine kızan Ebû Kelbe, eleştirilerinin oklarını kabilesinin savaşçıları ihmal eden bu iki şaire yönelttiği ve kendi kabilesine mensup savaşçıların yaptıklarıyla iftihar ettiği bir şiirinin üç beytinde şunları söylemektedir:²⁹

جَدَّعْتُمَا شَاعِرَيْ قَوْمِ أُولِي حَسَبٍ
حَزَّتْ أُنُوفُهُمَا حَزًّا بِمِنْشَارٍ
أَعْنِي الْأَصَمَّ وَأَعَشَانَا إِذَا اجْتَمَعَا
فَلَا اسْتَعَانَا عَلَى سَمْعٍ بِأَبْصَارٍ
لَوْلَا فَوَارِسُ لَا مَيْلٌ وَلَا عَزْلٌ
مِنَ اللَّهَازِمِ مَا قَاطُوا بِذِي قَارِ

²⁶ Taberî, *Tarih*, I, 481.

²⁷ Bkz. Cevvâd Alî, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kabe'l-İslâm*, V, 423.

²⁸ Bkz. Ebû Alî Hasan b. Reşîk, *el-Umde fî mahâsini's-ş-i'ri ve âdâbihi ve nakdihi*, Beyrut 1982, II, 232.

²⁹ Taberî, *Tarih*, I, 481.

Siz asil bir kavmin iki şairi, kötürüm olasınız!
Testere ile burunlarınız tamamen kesilsin!

Ben, Asamm ve A'şâ'yı kast ediyorum ki onlar
Kulağa karşı gözle bile yardımda bulunmazlar

Lehâzim savaşçılarından kılıçlı ve silahlı kimseler
Olmasaydı, onlar Zûkâr suyunun başına gelmezdiler

4. 1. 6. 'Udeyl b. Farh (Ö. 100 / 718)

Benû Şeybân'ın bir kolu olan İcl kabilesindedir. Köpeğinin adı olan "Abbâb" lakabı ile anılmaktadır. Haccâc'ı hicvettiği için can korkusundan Rum hükümdarı Kayser'e iltica etti. Haccâc Kayser'e gönderdiği bir mektupta "ya 'Udeyl'i bana geri göndereceksin, ya da başı senin yanında sonu benim yanımda olacak kadar büyük bir orduyu üzerine göndereceğim" diyerek tehdit edince Kayser mecbur kalıp Udeyl'i geri gönderdi. Haccâc'ın affettiği 'Udeyl Emevî şairlerinden Ferezdek ile iyi bir dostluk kurup, medih, hiciv ve mersiye gibi şiir türleriyle meşhur oldu.³⁰ Bu şâir Zûkâr Savaşı ile ilgili bir şiirinde şunları söylemektedir:³¹

مَا أَوْقَدَ النَّاسُ مِنْ نَارٍ لِمَكْرَمَةٍ إِلَّا اصْطَلَيْنَا وَكُنَّا مُوقِدِ النَّارِ
وَمَا يَعْدُونَ مِنْ يَوْمٍ سَمِعْتُ بِهِ لِلنَّاسِ أَفْضَلَ مِنْ يَوْمٍ بَدَى قَارِ
جَنَّتْنَا بِأَسْلَابِهِمْ وَالْخَيْلُ عَابِسَةٌ لَمَّا اسْتَلَبْنَا لِكِسْرَى كُلِّ إِسْوَارِ

İnsanlar misafirperverlik ateşini her yakmak istediklerinde
Galip gelen bizdik, ateşi sadece biz yakardık her seferinde

İnsanların saydıkları, benim de dinlediğim savaşlar içerisinde
Yoktur bir tanesi bile Zûkâr Savaşı'ndan daha üstün bir değerde

Geldik onlardan aldığımız ganimetle ve o sıralarda atlar
Kisrâ'nın her komutanını soyduğumuzda çatık gözle baktılar

³⁰ Bkz. Ebû Temmâm, *el-Hamâsetu'l-Basriyye*, nşr. Alî Mufaddal Hamûdan, Beyrut 1992, II, 14, 283; Nalino, *Tarihü'l-adâbi'l-Arabiyye*, Mısır 1951, s. 182; Muhammed b. Abdurrahman el-Ubeyd, *et-Tezkiretu's-Sa'diyye*, nşr. Abdullah el-Cubbûrî, Necef 1972; Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 222; Babetî, *Mu'cem*, s. 285.

³¹ Bkz. Cade'l-Mevlâ ve dğr., *Eyyâmu'l-Arab*, s. 37.

4. 2. Kadın Şairler ve Şiirleri

Câhiliye döneminde kadınlar da erkek savaşçılarla birlikte savaş meydanına gider, erkekleri şiirleriyle savaşmaya teşvik eder, korkak davrananları veya kaçmaya teşebbüs edenleri yine şiirleriyle eleştirirlerdi. Kadının savaştaki tahrik edici rolünü göz ardı etmeyen kabileler bundan dolayı kendi erkek savaşçılarını şiirleriyle moral ve cesaret vermeleri için şiir yeteneği olan kadınlarından savaş meydanına giderek silaha şiirle eşlik etmelerini isterlerdi.³² Amr b. Kulsûm'un "Mualaka"sında geçen şu iki beyit kadının savaştaki yerine işaret etmektedir:³³

عَلَى آثَارِنَا بِيضُ جِسَانٍ نُحَادِرُ أَنْ تُفَسِّمَ أَوْ تَهُونَا
يَقْتُنُ جَيَادَنَا وَيَقْلُنَ لَسْتُمْ بُعُولَتَنَا إِذَا لَمْ تَمْتَعُونَا

Geliyorlar peşimizden beyaz güzel kadınlarımız
Onların paylaştırılıp rezil olmalarından sakınırsınız

Onlar hem savaşçılarımızın atlarına yem verirler
Hem "bizi savunmasanız kocamız değilsiniz" derler

Eyyâmü'l-Arab şiirleri içerisinde kadınların erkekleri savaşmaya teşvik etmek ve gevşek davrananları eleştirmek amacıyla söyledikleri şiirler önemli bir yer tutmaktadır. Konu incelendiğinde kadının bu tür şiirlerinin iki kategoriye ayrıldığı görülmektedir. Biri genellikle 2-5 arası beyitten oluşan recezler, öbürü ise kaside tarzında normal şiirlerdir. Zûkâr Savaşı'nda bu iki kategoriye de görüyoruz. Burada bunların bazı örnekleri üzerinde durulacaktır.

4. 2. 1. Hind bint Nu'mân (ö. 74 / 693) ve Şiir(ler)i

Zûkâr Savaşı'nın meydana gelmesinde Kısra tarafından öldürülmesinin de rol oynadığı en-Nu'mân b. Munzir'in kızıdır. Şair ve edip bir kadın olarak bilinmektedir. Babasının Hîre'deki sarayında doğmuş ve eğitim görmüştür. Babasının ölümünden sonra Hîre ve Kûfe arasında yer alan ve Küçük Hind Manastırı olarak meşhur olan bir manastırda kendini ibadete vermiştir. Kendisini Hîre'de ziyaret eden ve Müslüman olmasını teklif eden Halid b. Velîd'in bu teklifini kabul etmeyen Hind ilerlemiş yaşını mazeret göstererek bu yaştan sonra din değiştirmek istemediğini bildirmiştir. Uzun bir ömür yaşayan ve ömrünün sonlarına doğru gözleri kör oldu ve kalmakta olduğu manastırda ölmüştür.³⁴ el-Husri (ö.453/1061) belâgat ilminde bir nevi "tezâd" sanatı olan "mutabakât"ın en güzel örneklerini sunarken Hind'in kendisine yardımda bulunan bir adama hitaben söylediği şu

³² Yahya el-Cubbûri, *eş-Şi'ru'l-câhili: Hasâisuhu ve funûnuhu*, Beyrut 1986, s. 297-298.

³³ Bkz. Kureşî, *Cemheretu eş'âri'l-Arab*, s. 191-192.

³⁴ Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 98-99.

sözlerin de bunlardan biri olduğunu kaydetmektedir: “Zenginlikten sonra fakirliğe düşen şu el sana teşekkür eder”.³⁵

Arap savaşıların çatışma başlamadan önce korkak davrandıklarını gören Hind, Kısra ordusunun savaş alanına doğru seyir hâlinde olduğunu duyduğu bir sırada söylediği bir şiirin üç beytinde şöyle demiştir:³⁶

أَلَا أْبَلِغُ بَنِي بَكْرٍ رَسُولًا فَقَدْ حَدَّ التَّغْيِيرُ بَعْتَفْقِيرِ
فَلَيْتَ الْجَيْشَ كُلَّهُمْ فِدَاكُمْ وَنَفْسِي وَالسَّرِيرَ وَذَا السَّرِيرِ
فَلَوْ أَنِّي أَطَّقْتُ لِدَاكَ دَفْعًا إِذَا لَدَفَعْتَهُ بِدَمِي وَ زِيرِي
Dikkat et! Bir elçi ulaştır Benû Bekr kabilesine
Alarm ve felaketin sesleri girmiştir birbirine

Keşke hem ordunun tümü olsaydı size feda
Hem kendim, taht ve tahtın sahibi olan da

Eğer kendim bunu önlemeye güç yetirseydim
Kanım ile ve kalp damarımla bunu önlerdim

4. 2. 2. Kereme bint Dâl ve Şiir(ler)i

Zûkâr Savaşı'nda etrafına kadınlardan oluşturduğu bir koro toplayan Kereme, Bekr kabilesinin önde gelen savaşçılarından Mâlik b. Zeyd'in annesidir. Cahiliye dönemi kadın şairlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Erkekleri savaşmaya teşvik etmek amacıyla nazmettiği şiirlerle ün yapmıştır.³⁷ Onun aşağıdaki recezi bu şiirlerden biridir ki, bu recezin bazı beyitleri Uhud Savaşı esnasında etrafına topladığı kadınlarla birlikte müşrikleri Müslümanlara karşı savaşmaya teşvik eden Hind tarafından da söylenmiştir.³⁸

نَحْنُ بَنَاتُ طَارِقٍ نَمَشِي عَلَى النَّمَارِقِ
مَنْشِي الْقُطَيْيَ الْبَارِقِ الْمِسْكُ فِي الْمَفَارِقِ
وَالدُّرُّ فِي الْمَخَانِقِ إِنْ تَقْبَلُوا نُعَانِقِ
أَوْ تُذَبِّرُوا نُفَارِقِ فِرَاقَ غَيْرِ وَأَمِقِ
عُرْسُ الْمُؤَلِّي طَالِقِ وَالْعَارُ فِيهِ لَاحِقِ

³⁵ Bkz. Ebû İshâk İbrahim b. Alî el-Husrî, *Zehru'l-adâb ve semeru'l-elbâb*, nşr. Muhammed Ali Bîcâvî, baskı yeri yok, 1969, II, 874-875.

³⁶ Bkz. İsfehânî, *el-Eğâni*, XXIV, 63.

³⁷ Cemaluddîn Muhammed Hasan es-Semmân, *el-Edîbatu's-şevâir*, nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dakkâk, Dimaşk 1996, s. 411.

³⁸ Bkz. Abdulemîr Alî Muhennâ, *Mu'cemu'n-nisâi's-şâirât fi'l-câhiliyye ve'l-İslâm*, Beyrut 1990, s. 217-218, Hind'e isnadı için bkz. İbn Esîr, *el-Kâmîl*, II, 53.

Biz Zühre yıldızının kızlarıyız
Palan yastıklar üzerinde yürürüz

Kaya kuşu yürüyüşünü andırıyor
Açık yerlerimizden misk saçılıyor

İncileri gerdanlıklarda tutarız
Kucaklaşırsız savaşa atılsanız

Savaştan kaçarsanız ayrılırız
Kavuşmayan gibi ayrı kalırız

Kaçanın karısı ondan boş olsun
Ayıp her ne varsa da onu bulsun

4. 2. 3. İcl Kabilesinden Bir Kadın ve Şiir(ler)i

Yukarıdaki recezin üçüncü ve dördüncü beyitlerine benzer aşağıdaki iki beyit de aynı savaşta İcl kabilesinden adı belirtilmeyen bir kadına nispet edilmektedir.³⁹

إِنْ تَهْزُمُوا نَعَانِقُ وَ نَفْرِشُ النَّمَارِقِ
أَوْ تُهْزَمُوا نُفَارِقُ فِرَاقَ غَيْرِ وَأَمِيقُ
Sarmaş oluruz yenseniz
Yastıkları yere sereriz

Fakat yenilseniz ayrılırız
Kavuşmaz gibi ayrı kalırız

4. 2. 4. Safiyye bint Sa'lebe ve Şiirleri

Kocası cihetiyle Benû Şeybân, babası cihetiyle Benû İcl kabilesinden olan Safiyye'nin lakabı Huceyce'dir.⁴⁰ Kısra'ya karşı güçlü bir ordu hazırlanması için kabileler arasında âdeta mekik dokuyan Safiyye'nin çabaları ve çağrıları bazı civâr kabilelerinin de Benû Şeybân ile birlikte hareket ederek güçlü bir ordunun hazırlanmasında ve cephenin genişletilmesinde etkili olmuş, onun etkili şiirleri eşliğinin-

³⁹ Bkz. Ebû Ubeyde, *Eyyâmu'l-Arab*, s. 244; Taberî, *Tarih*, I; 479; Câde'l-Mevlâ, *Eyyâmu'l-Arab*, s. 31.

⁴⁰ Alî Ni'im Hâris-Abdülmeîr Alî Muhennâ, *Meşâhiru's-suarâ ve'l-udebâ*, Beyrut 1990, s. 104.

de savaş daha da şiddetlenmiştir.⁴¹ Zûkâr Savaşı'nda söylediği şiirlerle yıldızı en çok parlayan kadın şair olan Safiyye'nin bu savaş esnasında söylediği şiirler recez ve kasîde olmak üzere iki kategoriden oluşmaktadır. Burada önce onun recezlerini, ardından ikinci tür şiirlerini ele almak istiyoruz.⁴²

4. 2. 4. 1. Recezleri

Kisrâ ordusuna karşı savağan müttefik kabilelerden Benû Hanîfe'nin savaşçılarına hitap eden Safiyye onları içinde şu üç beytin de yer aldığı bir recezle teşvîk etmiştir.⁴³

إِيهَا أَحْيِدُوا الصَّرْبَ يَا حَنِيفَةَ فَأَنْتُمْ الْجَمْحَمَةُ الشَّرِيفَةَ
حَامٍ عَلَى أَعْرَاضِكَ النَّظِيفَةَ الطَّاهِرَاتِ وَيَحَكِ الْعَيْفَةَ
إِنَّ الْجُنُودَ حَوْلَكُمْ كَثِيفَةَ فَلَا تَهْلِكُمْ وَ تَزِدُّكُمْ حَيْفَةَ

Haydi Benû Hanîfe! Etkili darbeler indiriniz
Sizler ki lider ve çok şerefli bir kabilesiniz

Pâk ırz ve şerefine sahip çık, yazıklar sana!
Temiz iffetini sakın ola çiğnetme düşmana!

Şüphesiz yığınla asker sarmıştır çevrenizi
Bu, daha fazla ürkütüp korkutmasın sizi

Dolaştığı savaş meydanındaki öbür kabilelerin savaşçılarına da sırayla seslenen Safiyye, mensup olduğu Benû Şeybân kabilesinin savaşçılarına gelip, kendisi önde kabilesinin savaşçıları da arkasında olduğu hâlde onlara şu beyitlerin de yer aldığı bir recezle seslenerek destek ve moral vermiştir:⁴⁴

إِيهَا بَنِي شَيْبَانَ صَفًّا بَعْدَ صَفِّ مَنْ حَادَرَ الْمَوْتَ تَنَحَّى وَ وَقَفَ
مَنْ يُرِدُ الْعُلْيَاءَ لَمْ يَحْشَ التَّلْفَ إِنَّ الشُّجَاعَ بَاسِلٌ فِيهِ الصَّلْفُ
الْيَوْمَ يَوْمَ الْعِزِّ مَوْصُوفُ الشَّرْفِ إِنَّ حَافِظَ قَوْمِي فَمَا بِي مِنْ أَسْفَ
أَنَا ابْنَةُ الْعِزِّ وَ عَرْضِي الْيَوْمَ عَفٌّ بِكُلِّ نَصْلٍ كَالشَّهَابِ الْمُخْتَطَفِ

Peş peşe saf oluşturup saldırın ey Benû Şeybân!

⁴¹ Bkz. Taberî, *Târih*, I, 500; Beşîr Yemmût, *Şairâtü'l-Arab fi'l-cahiliyye ve'l-İslâm*, Beyrut 1934, s. 11-20; Semmân, *el-Edîbâtü's-şevâir*, s. 294 ve devamı.

⁴² Safiyye'nin şiirleri için bkz. Kadri Yıldırım, *Kadın Şairler ve Şiirleri*, İstanbul 2003, s. 82 ve devamı, 262 ve devamı.

⁴³ Bkz. Yemmût, *Şairâtü'l-Arab* s. 15.

⁴⁴ Semmân, *el-Edîbâtü's-şevâir*, s. 300.

Ölmekten korkmaz ki yüce makamlara talip olan

Ölümünden korkan kimse bir kenara çekilip durur
Cesur olan bir kimse ise atılğan ve gururlu olur

Bugün onur günüdür, hem de şeref ile nitelenen
Kavmim bunu korursa artık üzüntü duymam ben

Ben şerefin kızıyım, namusum bugün pâk ve arı
Alın göz kamaştırıcı ışık gibi parlak tüm kılıçları

Zûkâr Savaşı'nda aralarında babası ve kardeşinin de bulunduğu Benû İcl kabilesinin savaşçılarına seslenen Safiyye, onları da dört buçuk beyitlik şu receziyle övmüş ve savaşa teşvik etmiştir:⁴⁵

هُم مَعَشَرِي فِي نَجْدِهِمْ وَالسَّهْلِ الْفَخْرُ فَخْرِي بِسَرَاتِ عَجَلِ
وَالْفَائِقُونَ بِشَرِيفِ الْفَعْلِ هُمُ السَّرَاةُ وَحَمَاةُ الْأَهْلِ
وَالنَّاقِمُونَ بِعَرِيضِ الرَّجْلِ وَالْمُنْعِمُونَ بِشَرِيفِ الْبَدْلِ
إِيهَا أَبِيدُوا جَمْعَهُمْ بِالْقَتْلِ وَلَا تَكُونَا غَرَضًا لِلنَّبْلِ
وَاخْتَلَطُوا فِيهِمْ بِغَيْرِ مَهْلٍ

İcl'in ileri gelenleri benim iftihar vesilemdir
İcl hem dağda hem ovada benim kabilemdir

Onlardır lider takım ve aşireti himaye edenler
Ve onlardır asil davranışlarıyla üstün gelenler

Onlardır en değerli mallarıyla iyilik yapanlar
Ve onlardır güçlü askerleriyle intikam alanlar

Düşman birliklerini dağıtmak için saldırınız
Dikkat ediniz, atılan oklara hedef olmayınız
Vakit kaybetmeden onların arasına dalınız!

⁴⁵ Muhennâ, *Mu'cem*, s. 148-149.

Safiyye bu savaşta beyit sayısı babasına ve kardeşine hitaben söylediği recezin beyit sayısı ile aynı olan bir recezle de Benû Zuhl kabilesinin savaşçılara seslenerek onlara şöyle moral vermiştir:⁴⁶

يَوْمَ رَمَاحٍ وَجِيَادٍ وَخَدَمٍ	الْيَوْمَ يَوْمَ الْعِزِّ لَا يَوْمَ النَّدَمِ
سَوْفَ تَرَى الْبَيْضَ غَدَاةَ الْمُبْتَسِمِ	يَوْمَ بِه الْأَرْوَاحُ جَهْرًا تُصْطَلَمِ
يَا آلَ بَكْرٍ لَا تَهْلِكُمُ الْعَجَمُ	لِللَّوَائِيَّاتِ الَّتِي تَحْمِي الْيَهُمِ
وَ مَنْ يُطَاعِنُ تَحْتَ سِرْبَالِ الْقَتَمِ	مَنْ الَّذِي يَحْمِي الْخِيَامِ وَالنَّعَمِ
إِنْ صَبِرْتَ ذَهْلٌ فَعِزِّي الْيَوْمَ نَمِ	

Bugün şeref günüdür, pişmanlık günü değildir
Mızraklar, savaş atları ve hizmetlerin günüdür

Öyle bir günkü bugün, açıkça ayrılıyor ruhlar
Göreceksin güleç yüzlü sabahta çekilen kılıçlar

Bugün asker koruyucu Vâil kadınlarına rastlarsın
Ey Bekr kabilesi, sakın Acemler sizi korkutmasın

Aksi takdirde obayı ve sürüyü kimler savunacak?
Toza bulaşmış gömlek altında kim darbe vuracak?
Eğer Zuhl dayanırsa, şerefim bugün tamamlanacak

Savaş alanını dolaşmaya devam eden Safiyye bu kez Benû Luceym kabilesinin savaşçılara hitaben şu üç beyitlik recezi söylemiştir:⁴⁷

لَيْسُوا لَدَى الْهَيْجَاءِ مُعَلِّبِنَا	لُحَيْمِ قَوْمِي وَ بَنُو أَبِيْنَا
الْعِزُّ فِيهِمْ حِينَ يَلْحَمُونَا	بَلْ ظَافِرُونَ وَ حُمَاةٌ فِيْنَا
إِيهَا بَنِي الْأَعْمَامِ فَأَنْصُرُونَا	وَ يَسْرَحُونَ نَمَّ يَحْمِلُونَا

Luceym benim kavmimdir: Babamın oğullarıdır
Muharebe esnasında mağlup olanlardan değil onlar

Bilakis zafer sahibidirler, içimizdeki koruculardır
Bizi korudukları vakit de şeref payesi onlardadır

⁴⁶ Semmân, *el-Edîbâtu's-şevâir*, s. 299.

⁴⁷ Semmân, *el-Edîbâtu's-şevâir*, s. 300.

Düşman etrafında dolaşırlar, sonra hücum ederler
Haydi yardım edin bize, ey amca çocukları erler!

Kendilerine göre daha çok sayı ve donanım üstünlüğüne sahip Fars ordusuna karşı savaşan Arap güçlerini teşvik etmek için Safiyye aşağıda kaydettiğimiz recezleri de söylemiştir.⁴⁸

Bir ara başta Safiyye olmak üzere çok sayıda kadının esir alınmak üzere olduğu bir sırada son kez büyük bir saldırıya geçen Arap güçleri savaşın sonucunu lehlerine çevirmişlerdir. Bu sırada kardeşi Amr'ın yanında bulunan Safiyye savaşın en şiddetli bu anında bir buçuk beyitlik receziyle ona şöyle seslenmiştir:

يَا عَمْرُو، يَا عَمْرُو الْفَتَىٰ بِنَ تَعْلِبَهُ حَامِ عَلَىٰ جَارَتِكَ الْمُسْتَفْرَبَةَ
وَزَا حِمِ الْعُجْمَانَ عِنْدَ الْعَقَبَةِ

Ey Amr, Sa'lebe'nin oğlu yiğit Amr!
Akraba sayılan komşunu koru
Acemleri de dağın geçidinde sıkıştır

Safiyye'nin bu seslenişi karşısında galeyana gelen Amr ve beraberindekilerin var güçleriyle düşmana saldırdıkları bir sırada imdatlarına Benû Yeşkur kabilesi de yetişmiştir. Yeşkur'un başında komutan Zalîm b. Hâris'i gören Safiyye, kavmine dönerek onlara şu üç beyitle müjdeyi vermiştir:

هَذَا ظَلِيمٌ جَاءَكُمْ فِي يَشْكُرٍ بِالْقَبِّ وَالْمَرَّانِ وَالسَّنَوْرِ
كَلَيْتَ غَابَاتٍ مَهُوسٍ مُخْدِرٍ يَا فَارِسًا تَحْتَ الْعَجَاجِ الْأَكْدَرِ
هَذَا ظَلِيمٌ مِنْ كِرَامٍ مَعَشِرٍ إِحْمِلْ هُدَيْتَ حَمَلَةَ الْمُنتَصِرِ

Bu Zalîm'dir, imdadınıza gelmiş Yeşkur kabilesiyle
Gelmiş size ustasıyla, kalfasıyla ve silâh elbisesiyle

O, gözü dönmüş olan bir ormanlar aslanı gibidir
Bulanık savaş kasırgası altında savaşan binicidir

Zalîm'dir bu, kendisi değerli bir obadandır
Hidayete eresin! Zaferci darbesiyle saldır!

Kavmine bu müjdeyi veren Safiyye daha sonra Zalîm'e dönerek ona dört beyitlik şu receziyle seslenmiştir:

⁴⁸ Bu recezler ve söyleniş münasebetleri için bkz. . Yemmût, *Şâirâtu'l-Arab*, s. 11-20; Semmân, *el-Edîbatu's-şevâir*, s. 294-3003; Muhennâ, *Mu'cem*, s. 143-151.

إِحْمِلْ ظَلِيمٌ فِي الْعَجَاجِ الْأَسْوَدِ فَفِيهِ عَمْرُو كَالْهَزْبِ الْأَرْبِيدِ
يَضْرِبُ بِالْمُسْطَبِّ الْمُهَنْدِ بِسَاعِدِ ذِي نَجْدَةٍ مُؤَيَّدِ
أَدْرِكُ فَأَنْتَ غَايَةُ الْمُسْتَنْجِدِ وَأَعُدُّ عَلَى الْقَوْمِ كَعَدُوِّ الْأَسَدِ
بِذِي جَنَانٍ كَالصَّفَاءِ الْأَصْلَدِ بِالْيَشْكُرِيِّينَ كِرَامِ الْمَحْتَدِ

Ey Zalîm! Şiddetli toz duman içinde saldır
Orduda aslan gibi cengâver bir Amr vardır

Vurmaktadır keskinleştirilmiş Hint kılıcıyla
Vuruyor güçlendirilmiş sapasağlam kollarıyla

Yardım talep edenin gayesi sensin, yetiş durma
Aslanın hücum ettiği gibi saldır düşman topluma

Saldır sahip olduğun o hâlis güçlü kalbinle
Saldır meydan okuyan şerefli Yeşkur aşiretinle

Savaşın dördüncü gününde sığınma hakkı tanıdığı Hind'i yanına alan Safiyye, içinde kardeşi Amr'ın da bulunduğu savaşçılara seslenerek duygularını dört buçuk beyitlik bir recezle dile getirdikten sonra Hind'e şöyle demiştir: "Bu, bizimle karşı taraf arasındaki son günümüzdür. Kardeşim Amr'ın yanına gidip ona bazı tavsiyelerde bulun". Bunun üzerine yüzünü açarak Amr'ın yanına giden Hind ona bazı tavsiyelerde bulundu. Hind sözlerini bitirdikten sonra tekrar şiir söylemeye dönen Safiyye, bu kez müttefikler içinde bulunan cengâverlerden Ebû Cudâne'yi savaşa teşvik amacıyla şöyle demiştir:

يَا طَيْبَ الْأَحْسَابِ وَالْأَنْسَابِ قُمْ لِي مَقَامَ سَيِّدِي شِهَابِ
بِالْعَزْمِ وَالْحَزْمِ وَالْبَعْدَابِ شَمْرًا وَقُمْ يَاوِيكَ فِي النَّقَابِ

Ey asılları çok temiz olan, soyları da çok pâk
Şihâb efendimin yerini tutmak için hemen kalk!

Azim, kararlılık ve azapla paçayı sıyırıp hazırlan
Kalk da sana iltica etsin savaşta zarara uğrayan

4. 2. 4. 2. Kasideleri⁴⁹

Safiyye'nin aşağıda sunulan kasidesi kendisine iltica eden Hind bint Nu'mân'a iltica hakkı tanıdığına ve Kisrâ ordusuna karşı savaşı bir müttefik

⁴⁹ Kaydedeceğimiz kasidelerin tüm beyitleri ve söyleniş münasebetleri için bkz. Yemmût, *Şâirâtü'l-Arab*, s. 11-20; Semmân, *el-Edîbatu's-Şevâir*, s. 294-3003; Muhennâ, *Mu'cem*, s. 143-151.

güç oluşturmaları yönünde Benû Şeybân kabilesine yaptığı çağrıya ilişkindir. Safiyye 12 beyitlik bu kasidesinin bazı beyitlerinde şunları söylemektedir:

كُلُّ الْأَعْرَابِ يَا بَنِي شَيْبَانَ	أَحْيُوا الْجَوَارَ فَقَدْ أَمَاتَتْهُ مَعَا
مَعْرُوسَةً فِي الدَّرِّ وَالْمَرْحَانِ	مَالَعَدْرُ؟ قَدْ لَفَّتْ تِيَابِي حُرَّةً
بِكُهُولٍ مَعَشَرْنَا وَبِالشَّبَّانِ	وَ عَلَى الْأَكَاسِرِ قَدْ أَحْرَتْ لِحْرَّةً
عِنْدَ الْكِفَاحِ وَ كَرَّةَ الْفَرَسَانِ؟	شَيْبَانُ قَوْمِي هَلْ قَبِيلٌ مِثْلُهُمْ
مَسْطَى الْعَدُوِّ وَ صَوْلَةَ الْأَقْرَانِ	تَرُدُّ الْهَيَّاجَ بَنُو أَبِي لَا تَنْتَقِي
بِالْفَخْرِ وَالْمَعْرُوفِ وَالْإِحْسَانِ	يَا آلَ شَيْبَانَ ظَفِرْتُمْ فِي الدُّنْيَا

Şeybânoğulları! Komşuluğu canlı tutun, Araplar
Komşuluğu neredeyse öldürmüşlerdir bu aralar

Nedir mazeretiniz? Hür bir kadın elbiseme yapışmış
O sanki inci ve mercanların dizildiği gibi yaratılmış

Kisrâlara karşı hür bir kadına iltica hakkı verdim
Aşiretimizin yaşlılarına da gençlerine de güvendim

Şeybân'dır kavmim, var mı onlar gibi bir kabile?
Savaşta cengâverlerin saldırısı başladı mı hele!

Babamın oğulları çekinmeden muharebeye dalarlar
Ne düşmanın gücünden ne de saldırılardan korkarlar

Ey Şeybânoğulları! Dünyada muzaffer olan sizlersiniz
Bu zaferleri iftihar, iyilik ve insanlıkla elde edersiniz

Safiyye'nin bu şekilde kendilerine seslendiği Benû Şeybân savaşçıları Hind'e sahip çıkarak Kisrâ ordusuna karşı çatışmaya girmiş ve büyük bir başarı göstermişlerdir. Bunu gören Safiyye bu kez duygularını on iki beyitlik bir şiirle dile getirmiştir. Bu şiirin bazı beyitleri şöyledir:

خَيْرَ الصَّنَائِعِ فِيهَا طَلَارَةُ الْعَجَمِ	سَاقَتْ فَوَارِسُ شَيْبَانَ لِمَعَشَرِهَا
وَالْتَسْتَرِي وَأَفْنَانِ مِنَ الْقَسَمِ	عُنْمًا سَبَايَا مِنَ الدِّيَّاجِ فَرَشُهُمْ
وَالْوُلُوُ الْعُجَمِ الْمَعْرُوفِ بِالنُّظْمِ	تَمَّ النَّضَارَ وَ فِيهِ الدَّرُّ مُنْتَضِمٌ
عَنِ الْكِفَاحِ وَ صَرَبٍ مُتْلِفِ الْقِمَمِ	يَا آلَ شَيْبَانَ بَعْدَ الْيَوْمِ لَا صَدْرٌ
مِنَ الْوَفَاءِ وَ أَسْبَابِ مِنَ الدَّمِ	إِنِّي وَ عَمْرًا عَلَى وَعْدِ بَيْعِي بِهِ
فِي شَامِخِ الْعِزِّ يَا كِسْرَى عَلَى الرَّعْمِ	قُولُوا لِكِسْرَى أَحْرَتْنَا جَارَةً فَتَوَتْ
لَمْ نَبْتَدِعْ عِنْدَهَا شَيْئًا مِنَ النَّدَمِ	نَحْنُ الَّذِينَ إِذَا قُمْنَا لِدَاهِيَةٍ

نَحُوطُ حَارَتَنَا مِنْ كُلِّ نَائِبَةٍ وَتَرَفُّدُ الْحَارِ مَا يَرْضَى مِنَ النَّعْمِ

Şeybân savaşçıları en iyi malzemeyi ganimet aldılar
Bu malzemenin içinde Acemlerin eğer kayışı bile var

Ganimet alınan esir kadınların ipektendir sergileri
Tuster şehrinin çeşit çeşit kumaşındandır elbiseleri

Sonra yine ganimet alınmış incilerle dizilmiş altınlar
Bir de dizimiyle meşhur olan Acem yapımı mercanlar

Şeybânoğulları! Bugünden sonra dönüş yok savaştan
Bir de kafaları uçurarak düşmanı yok eden vuruştan

Bu benim söylediklerimdir, kavmim de bunu söylüyor
Evet, ağzımda gerçekleri söyleyen bir dil bulunuyor

Kısrâ'ya deyin ki: Biz bir komşuya iltica hakkını verdik
Şerefın zirvesindeyiz, sana rağmen bunu gerçekleştirdik

Öyle kimseleriz ki, önemli bir işe karar verdik mi biz
Bunu yapmaktan dolayı asla pişmanlık göstermeyiz

Bizler komşumuzu her türlü beladan muhafaza ederiz
Komşumuza hoşnut olacağı her türlü nimeti de veririz

Kısrâ'nın Mansûr adında Arap asıllı bir komutanı elçi sıfatıyla Benû Şeybân kabilesinin ileri gelenlerine haber götürüp Hind'i kendilerine vermelerini istemiştir. Bunun üzerine Safiyye nazmettiği sekiz beyitlik bir şiirini Mansûr'a iletmesi yönünde iki elçiye şöyle seslenmiştir:

مَا صَاحَ فِيهِمْ غُرَابُ الْبَيْنِ أَوْ نَعَمًا فُوَلًا لِمَنْصُورٍ لَا دَرَّتْ خَلَائِفُهُ
مِنَ الْأَعْرَابِ يَا مَحْدُولُ أَوْ سَبَقًا مِنْ زَوْجِ الْفَرَسِ يَا مَبْتُولُ فَبَلَّكُمْ
فَأَطِيقُ فَأَنْتَ أَشْرُّ النَّاسِ إِنْ نَطَقًا لِحْتَرِّ عَدْمَتِكَ مِنْ قَدَمِ أَخَا ثِقَةٍ
خَيْلًا كِرَامًا تَصُونُ الْحَارَ مَا عَلِقًا يَا وَيْحَ أُمِّكَ يَا مَنْصُورُ إِنْ لَنَا
وَ كُلُّ حَيْشٍ يَجِينَا يَرْجَعَنَّ فِرْقًا بِاللَّهِ لَا نَالَ لِحَارَتَنَا
بَعْضَاكَ قَوْمِي وَ شَمَّرَ كُلُّ يَوْمٍ لِقَا فَمَتَّ بَعْظِيكَ يَا مَنْصُورُ وَ أَحْيَ عَلَيَّ
تِلْكَ الْأَمَانِي تُعِيدُ الضَّعْفَ وَ الْعَرَفَا وَ أَحَدَرُ تَمَنِّيَا فَمَا تُعْطَى مُنَاكَ بِهَا
يَا بَنَ الدَّنِيَّةِ فَاجْمَلِ إِنْ أَرَدْتَ الْبَقَا أَلَتْ بَنُو بَكْرٍ تَرْضَى مَا كَتَبَتْ بِهِ

Söyleyin Mansûr'a, develerinin işleri hiç rast gitmesin!
Uğursuzluk kargası seslenip öttüğü sürece yüzü gülmesin!

Söyle ey ahmak! Sizlerden önce Farslarla kim evlenmiş?
Ey rezil! Eski Araplardan Farslara kimler kız vermiş?

Seç güvendiğin ahmak bir kardeşi, seni kaybedeyim, ölesin!
Konuş bakayım, konuşsan bile insanların en kötüsü sensin

Ey annesinin kendine yazık ettiği, ey Mansûr! Şüphesiz biz
Bizlere sığınan komşuyu koruyan asil cengâverlere sahibiz

Allah'a yemin ederim ki, Mansûr mültecimizi almayacak
Üstümüze salacağı her ordu da parçalanıp geri kaçacak

İster kavmime olan kininle öl! İster ona olan nefretinle yaşa
Paçalarını sıvayarak hazır ol kavmimle girişeceğin savaşa!

Vazgeç böyle bir temenniden, istediğin sana verilmeyecek
Bu istekler seni zayıflatıp zarar verecek ve seni terletecek

Benû Bekr kabilesi yemin etmiş: Kabul etmez yazdıklarını
Ey kötü kadının oğlu! Kendine iyi bak, istersen sağ kalmanı

Safiyye iki elçi vasıtasıyla Mansûr'a iletilmesini istediği bu şiiriyle Mansûr'u ağır bir dille eleştirdiği sırada Kısra 20 bin kişilik bir orduyu Mansûr'un komutanlığında Benû Şeybân üzerine göndermiştir. Bunu duyan Safiyye, kabilesinden bu savaşa katılan meşhur cengâverlerin isimlerinin de yer aldığı on beyitlik bir şiir söylemiştir. Bunlardan dört beyit şöyledir:

مَنْصُورٌ فِي حَيِّ غَسَّانٍ عَلَى نُجُبِ	مَاذَا أَحَازِرُ مِنْ عِشْرِينَ يَقْدُمُهُمْ
وَ الْعَجْمُ تَرْفُلٌ فِي الْمَازِيِّ وَالْيَلْبِ	مِنْ الْجِيَادِ عَلَيْهَا الْحَيُّ مِنْ يَمَنِ
مِنْهُمْ ظَلِيمٌ وَعَمَّارُ ابْنُ ذِي كَرَبِ	وَعِنْدِي الْأَفْقَمُ هَمَّاسٌ فِي فِتْنَةٍ
ذِي الْعِزَّةِ الْفَارِسِ الْحَمَّالِ بِالْكَسْبِ	وَعُقْبَةُ وَعَبَادٌ وَالرَّبِيعُ إِلَى

Nasıl korkarım Mansûr'un komuta ettiği yirmi bin savaşçıdan
Gassân kabilesiyle birlikte asil atlar üzerindeki atlılarından?

Bir de onlarla ittifak eden Yemenlilerin bindikleri atlardan
Zırh ve kalkanlara bürünmüş olarak yürüyen İranlılardan?

Yanımdaki grupta bulunuyorken dişleri dışarıda aslanlar
Zalim ve Zû Kerib'in oğlu Ammâr'dır aslan gibi olanlar

Grubumda bir de Ukbe, Ubbâd ve Rabî' gibi cengâverler
İşte onlardır kumlu tepelerde sorumluluk taşıyan kimseler

Safiyye'nin bu şiirle kendilerine seslendiği şahsiyetler kendi aralarında bir güç birliği yaparak Mansûr'u ve onun ordusunu beklemeye başlamışlardır. Daha sonra iki taraf arasında meydana gelen şiddetli çatışmada Mansûr'un ordusu yenilmiş ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Kisrâ daha büyük bir ordu hazırlayarak Arapların üzerine göndermeye karar vermiştir. Bu arada Kisrâ'nın Arap asıllı komutanlarından Tamîh'in gönlü buna razı olmamış ve Safiyye'nin kavmine bir elçi vasıtasıyla haber gönderip Kisrâ'nın yaptığı büyük hazırlığı onlara önceden haber vermiştir. İşte, Safiyye aşağıdaki beyitleri de içeren uzun bir şiiri bu münasebetle söylemiştir:

وَالْتَصَّحُ رَأْيُكَ أَيُّهَا الْإِنْسَانُ	لِلَّهِ دَرْكٌ مِنْ نَصِيحِ صَادِقٍ
لَا تَأْمَنَنَّ وَأَيْنَ مِنْكَ الْأَمَانُ	فَلَكَ الْجَزَاءُ بِبَيْتِهَا فِي حَادِثٍ
وَأَعْلَمُ فَدَيْتِكَ أَنَّهُ خَوَّانُ	وَالدَّهْرُ يَأْتِي بِالْقُصَارَى بَاقِيَا
وَعَزِيْزَةٌ فِيهِمْ فَلَسْتُ أَهَانَ	شَيْبَانَ قَوْمِي وَالْأَعْرَابُ دَعْوِي
وَالثَّرْكُ وَالْأَذْلَامُ وَالْحُبْشَانُ	فَلِيَّاتِ كِسْرَى وَالْأَيَّافِثُ بَعْدَهُ
وَمُدَجَّحُونَ الشَّمْطُ وَالسُّبْيَانُ	عَنْدِي السَّلَاحُ وَالْقَوَاضِبُ وَالْقَنَا

Bravo senin gibi sâdik bir nasihatçıya

Nasihat senin savunduğun bir görüştür ey insan!

Başına bir olay gelirse Şeybân'ı yanında bulursun
"Bana bir şey olmaz" deme, sen nasıl emin olursun

Zamandır bu, insanın başına hep musibetler getirir
Ruhum sana feda olsun, şunu bil ki zaman haindir

Dâvam Arapların dâvasıdır, Şeybânîler de kavmim
İçlerinde saygın biriyim, küçük düşürülecek değilim

Kisrâ varsın gelsin, ondan sonra da gelsin Yafesîler
Gelsin onlarla beraber Türk, Deylem ve Habeşler

Vardır yanımda uzun atlar, keskin kılıç ve mızraklar
Ayrıca silahlandırılmış ak saçlılar ve delikanlılar

Safiyye bu şiirini söyledikten sonra kabilesini uyararak Kısra güçlerine karşı koyacak bir güç oluşturmalarını ve sabır gösterip direnmelerini tavsiye etmiş, aksi takdirde kendisine sığınan Hind bint Nu'mân ile birlikte iltica edecekleri başka bir kabile bulmak zorunda kalacaklarını içinde şu beyitlerin de bulunduğu uzun bir şiirle dile getirmiştir:

وَأَنْتُمْ فَلَعْمَرِي الْعِزُّ مِنْ عُمَرِي يَا أَيُّهَا الشُّمُّ أَنْتُمْ حَافِظُو ذِمَّتِي
وَإِنْ حَزَعْتُمْ أَنَادِي كُلَّ ذِي حُضْرِي إِمَّا صَبْرُكُمْ فَلَا أَدْعُو لِغَيْرِكُمْ
وَأَرِي الزَّنَادِ كَرِيمِ الْجَدِّ مِنْ مُضْرِي بِكُلِّ سَامٍ إِلَى الْهَيْجَاءِ ذِي شَرْفِ

Ey mağrur kişiler! Siz benden sorumlu kimselersiniz
Hayatıma yemin ederim ki sizler ömrümün şerefisiniz

Direnseniz sizden başkasını yardıma çağırmayacağım
Direnmezseniz şehirli herkesi yardımıma çağıracağım

Çağırayım da gelsin ataları temiz ve korkusuz Mudariler
Şeref sahibi her savaşçısıyla bana yardım için gelsinler

Gece vakti ara verilen savaşa sabahleyin tekrar devam etmek üzere hazırlıklar yapılmaya başladığında Kısra'nın Arap asıllı komutanlarından Tamîh ile görüşen Safiyye, kendisinin de Arap asıllı olduğunu hatırlatmış ve bu savaşta Kısra'nın güçlerini mağlup etmeleri için ondan destek isteyerek konuyla ilgili düşüncelerini dört beyitlik şu şiirle dile getirmiştir:

لَيْسَ لِلْعُجْمِ نُصْرَةٌ فِي عَشِيرِي إِنْ أَرَادَ الطَّمِيحُ نَجْلَ الْكِرَامِ
إِنْ تَوَلَّتْ لَنَا إِبَادُ إِنْهَزَامًا كَانَ مِنْهُمْ هَرِيمَةُ الْأَعْمَامِ
وَمَلَكْنَا الْعُلُوَّ وَالْفَخْرَ طَوْلَ الدَّهْرِ حَتَّى وَآخِرِ الْأَيَّامِ
إِنَّ نَصْرَ الطَّمِيحِ أَكْرَمُ نَصْرٍ وَحُنُوٌّ عَلَى بَنِي الْأَعْمَامِ

Soylular çocuğu Tamîh istediği takdirde
Acemlere zafer olmaz aşiretim üzerinde

İyâd kabilesi bir mağlubiyet üstlendiğinde
Acemlerin mağlubiyeti olacaktır ellerinde

Uzun süredir yücelikler ve iftihar sahibiyiz

Dünyanın sonuna dek bunu devam ettiririz

Tamih'in yardımı en değerli yardım olacak
Amca çocuklarına en iyi şefkati dokunacak

SONUÇ

Allah insanları yarattığından bu yana aralarında savaşlar hiç eksik olmamıştır. Kabile hayatı yaşayan Araplarda bu savaşların ilginç örneklerine rastlanmaktadır. Arap kabilelerinin bir taraftan kendi aralarında, bir taraftan da komşu krallıklarla yaptıkları savaşlar literatüre "Eyyâmu'l-Arab" olarak geçmiştir. Ekonomik, sosyal, psikolojik ve başka bazı nedenlerle meydana gelen bu savaşlar Arapları önemli oranda mal ve can kaybına uğratma bakımından onları olumsuz etkilemişse de, dil ve edebiyatlarının gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Nitekim bu savaşlar bağlamında Arap dilinin terminolojik yönü gelişmiş, birçok atasözü ortaya çıkmış ve şiir oldukça ilerlemiştir. Bu savaşları yakından takip eden erkek ve kadın şairler söyledikleri şiirlerle kendi kabilelerinin savaşçılarına savaşa teşvik eden moral verici şiirler nazmetmiş, korkak davrananları veya kaçmaya teşebbüs edenleri eleştirmiş, savaşçılarının gösterdikleri kahramanlıklarla övünmüş ve ölenlerin ardından mersiyeler söylemişlerdir.

Anılan özelliklerin birçoğuna sahip olan Eyyâmu'l-Arab örneklerinden biri de Zûkâr Savaşı'dır. Hz. Peygamber kırk yaşındayken elçi olarak görevlendirildiği sıralarda patlak veren bu savaş Bekr kabilesi ve müttefikleri ile Farslar arasında meydana gelmiş ve Farsların yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Birçok Eyyâmu'l-Arab örneği gibi bu savaş da Arap dili ve edebiyatı açısından önem taşımaktadır. Zira:

- 1) Bu savaş münasebetiyle çok sayıda "garîb" kelime ve terim ortaya çıkmıştır.
- 2) Bazı hikmetli atasözleri bu savaş münasebetiyle söylenmiştir.
- 3) Birçok erkek ve kadın şairin yıldızı bu savaşta parlamış, bunlar gerek "recez" gerekse "kasîde" türüne giren çok sayıda şiir söylemişlerdir. Bu şiirler ait oldukları dönemdeki Arapların sosyal, siyasal, düşünsel, kültürel ve dinsel yaşam tarzlarına ışık tutmaları açısından hem dilciler ve edebiyatçılar için, hem de tarihçiler için önemli birer vesika sayılırlar.

BİBLİYOGRAFYA

- Alûsî, Mahmûd Şukrî, *Bulûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab*, I-III, Beyrut 1314.
Babetî, Azîze Fevvâl, *Mu'cemu's-şuarâi'l-muhadramîn ve'l-Emeviyyîn*, Beyrut 1998.
Câde'l-Mevlâ, Muhammed Ahmed ve arkadaşları, *Eyyâmu'l-Arab fî'l-câhiliyye*, Beyrut 1961.
Cevâd Alî, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, I- IX, Bağdat 1380.
el-Cubbûrî, Yahyâ, *eş-Şi'ru'l-câhilî: Hasâisuhu ve funûnuhu*, Beyrut 1986.
Cundî, Alî, *Şi'ru'l-Arab*, Mısır, ts.
Dairetu'l-Marifi'l-İslamiyye, Mısır, 1934.
Ebû Temâm, *el-Hamâsetu'l-Basriyye*, nşr. Alî Mufaddal Hamûdan, Beyrut 1992.

- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Musennâ, *Eyyâmu'l-Arab kable'l-İslâm*, nşr. Âdil Câsim el-Beyâtî, Beyrut 2003.
- Hâris, Alî Ni'im-Muhennâ, Abdolemîr Alî, *Meşâhiru's-suarâ ve'l-udebâ*, Beyrut 1990.
- el-Husrî, Ebû İshâk İbrahîm b. Alî, *Zehru'l-adâb ve semeru'l-elbâb*, I-II, nşr. Muhammed Alî Bîcâvî, baskı yeri yok, 1969.
- İbn Abdilberr, *Behcetü'l-mecâlis*, Kahire, ts.
- İbn Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed, *el-İkdu'l-ferîd*, I-VII, Beyrut 1989.
- İbnu'l- Esîr, İzzuddîn Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-târîh*; I-VII, Beyrut 1995.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim, *eş-Şi'r ve's-suarâ*, nşr. Şeyh Hasan Temîm-Şeyh Muhammed Abdulmun'im el-Aryân, Beyrut, 1994.
- İbn Miskevayh, Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb, *Tecâribu'l-umem ve teâkubu'l-himem*, nşr. Seyyid Kisrevî Hasan, Beyrut 2003.
- İbn Reşîk, Ebû Alî el-Hasan, el-Umde fi mehâsini's-şî'ri ve âdâbihi ve nakdihi, I-II, Beyrut 1982.
- el-İsfehânî, Ebu Ferec, *el-Eğânî*, I-XXVII, nşr. Abdolemîr Alî Muhennâ-Semîr Câbir, Beyrut 1992.
- Kapar, Mehmet Ali, "Eyyâmu'l-Arab", *DİA*, XII, 14-15.
- el-Kureşî, Ebû Zeyd Muhammed, *Cemheretu eş'âri'l-Arab*, nşr. Alî Fâûr, Beyrut 1986.
- el-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Alî b. Huseyn, *Murûcu'z-zehab ve meâdinu'l-cevher*, I-IV, Mısır 1964.
- el-Meydânî, Ebu Fadl Ahmed b. Muhammed, *Mecmau'l-emsâl*, I-II, nşr. Na'im Huseyn Zarzûr, Beyrut 1988.
- Muhennâ, Abdolemîr Alî, Mu'cemu'n-nisâi's-şâirât fi'l-câhiliyye ve'l-İslâm, Beyrut 1990.
- Nalino, Tarîhu'l-adâbi'l-Arabiyye, Mısır 1951.
- en-Nuveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulvahhâb, *Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-Arab*, I-XXVIII, Mısır 1975.
- Semmân, Cemâluddîn Muhammed el-Hasan, *el-Edîbâtu's-şevâir*, nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dakkâk, Dimaşk 1996.
- eş-Şentemerî, el-A'lem Yûsuf b. Suleyman, *Şerhu Hamâseti Ebî Temâm*, nşr. Alî Mufaddal Hamûdân, Beyrut 1992.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Tarîhu'l-umem ve'l-mulâk*, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- et-Tebrîzî, Yahyâ b. Alî, *Divânu'l-Hamâse*, I-II, Dimaşk ts.
- Ubeyd, Muhammed b. Abdurrahman, *et-Tezkiretu's-Sa'diyye*, nşr. Abdullah el-Cubbûrî, Necef 1972.
- Yâkût, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, I-VII, nşr. Ferîd Abdulazîz el-Cundî, Beyrut 1990.
- Yemmût, Beşîr, Şâirâtu'l-Arab fi'l-câhiliyye ve'l-İslâm, Beyrut 1934.
- Yıldırım, Kadri, *Kadın Şairler ve Şiirleri*, İstanbul 2003.
- Zağlûl, Sa'd Abdulhamîd, *Fi Eyyâmi'l-Arab*, Beyrut 1975.
- Zeydân, Corcî, *Tarîhu adâbi'l-luğati'l-Arabiyye*, I-IV, nşr. Şevkî Dayf, Kahire ts.
- ez-Zirikî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut 1995.